

ББК 26.891 (4 УКР – 4 ПОЛ) + 86.372 (4 УКР – 4 ПОЛ)
Р 65

Розсоха Л. Сорочинський Святомихайлівський монастир: історично-краєзнавча розвідка. – Миргород: ТОВ Видавництво «Миргород», 2008. – 44 с.: іл.

У розвідці вперше ґрунтовно досліджується історія знищеної й забутої пам'ятки Полтавського краю XVII – XVIII століть Сорочинського Святомихайлівського монастиря. Додаються копії архівних документів.

ЛЮДМИЛА РОЗСОХА

СОРОЧИНСЬКИЙ СВЯТОМИХАЙЛІВСЬКИЙ МОНАСТИР

З ІСТОРІЇ МОНАСТІРЯ

Із давніх часів у Великих Сорочинцях та навколишніх селах переповідають перекази про старовинний монастир, який за доби козаччини, в XVII – XVIII століттях діяв у цих місцях. Нині дуже мало хто з місцевих жителів знає, де саме він розміщувався: сьогодні на його місці луг – густий листяний ліс. А назва урочища збереглася – Монастирище.

Сорочинський Святомихайлівський чоловічий монастир був заснований 1670 року заходами й коштом миргородського полковника Павла Охрімовича Апостола, батька майбутнього гетьмана Данила Апостола, на землях, що належали полковникові, у відлюдному місці, де тиха річечка Грунь-Ташань впадає до Псла, а звивистий Псел огинає своїм коліном розкішні лісові нетрі. Колись це було за шість верст на схід від Сорочинців, а нині, коли село розрослося, – за чотири кілометри від його краю.

Дослідник монастирів Полтавської єпархії П.Левицький ще 1883 року опублікував деякі відомості про цю фундацію¹. Першим будівничим і начальником монастиря, а згодом і його ігуменом був виходець із Правобережної України православний священник Попович. П.Левицький висловлював здогад, що він утік на лівий берег Дніпра від католицько-уніатських переслідувань. Тоді це було поширеним явищем. Наприклад, неподалік від Сорочинців, на теренах сусіднього Зіньківського полку, приблизно за тих самих років утікачі-ченці з Корсуня уфундували ще один монастир – Скельський Преображенський.

Сорочинський монастир існував понад століття – з 1670 по 1786 рік. Які особи, крім згаданого Поповича, були ігуменами монастиря наприкінці XVII – на початку XVIII століть, не відомо. Близько 1720 – 1738 років на чолі святої обителі стояв Серапіон Дорофійович, 1739 року – намісник, тобто заступник ігумена Софроній, а наступного року – ігумен Назарій Тополя². 1742 року протягом нетривалого часу намісником Сорочинського монастиря служив Інокентій Язборовський³.

Улітку 1742 року сорочинський скит очолив Іезекііль Тонконіг, який раніше був ігуменом відомого Нехворощанського монастиря⁴. Іезекііль (у деяких документах він

згадується як Григор'єв, тобто син Григорія) правував у Святомихайлівському монастирі до кінця квітня 1750 року, коли його ненадовго змінив ігумен Пафнутій⁵.

Чи не найдовшим було ігуменське правління високого ченця Гавриїла – з 1751 по 1774 рік. Його світське ім'я – Григорій Павлович Гіновський. Він народився 1717 року, походив із міщан Київщини. Близько 1737 – 1743 років навчався в Київській академії, по закінченні якої служив ченцем у Київському Братському монастирі, в 1743 – 1745 роках викладав піїтику й синтаксиму в Переяславській семінарії⁶, а в 1748 – 1750 роках граматику в Київській академії. Наступного 1751 року перейшов на посаду ігумена Сорочинського монастиря⁷, на якій перебував до 1774 року. По службі в сорочинській пущі Гавриїла Гіновського наказом консисторії знову було переведено до Києва⁸.

Передостанній ігумен Святомихайлівського монастиря – Досифій⁹, який очолював святе пристановище в 1774 – 1784 роках, – належав до знатного козацько-старшинського й священницького роду Галяхівських (Галяховських). Із цього роду вийшов, зокрема, відомий гравер мазепинської доби Данило Галяховський. Світське ім'я ігумена Досифія Галяховського не відоме. Його рідний брат Дем'ян Олексійович Галяховський був військовим капеланом, мав осідок у місті Глухові; інший брат, Іван, там таки служив військовим канцеляристом¹⁰. Ще один брат Ігумена Досифія – Петро Олексійович Галяховський, спочатку військовий канцелярист (1741 – 1749), згодом писар Миргородського полку (1753 – 1758) і миргородський полковий суддя (1761 – 1773), у 80-х роках скарбник Говтв'янського повіту, земський підсудок – жив і помер у містечку Яреськах Миргородського полку¹¹.

На нашу думку, полкове суддівство Петра Галяховського й ігуменство Досифія Галяховського не випадком збіглися в часі: цей факт іще раз підтверджує зв'язок миргородського козацтва з Сорочинським монастирем.

Досифій Галяховський – єдиний з усіх ігуменів Святомихайлівського монастиря, який мав чин архімандрита. Він помер на своїй високій чернечій посаді в керованому ним монастирі 19 липня 1783 року¹². По його смерті залишилося «собственное его движимое имущество и библиотека, в немалом числе книг состоящая»¹³. Це були 32 друковані й рукописні книги латинською й польською мовами, здебільшого, філософсько-релігійного змісту. Реєстр цих книжок, за наказом Переяславсько-Бориспільської консисторії, 1784 року уклав священник Успінської церкви містечка Сорочинців Василь Петрашевський.

Більшість книжок мали надписи латиною – «екс лібрис» архімандрита Досифія Галяховського. Серед них були лекції відомих учених і церковних діячів Феофана Прокоповича (1681 – 1736) і Тимофія Щербацького (1698 – 1767), які вони читали в Києво-Могилянській академії. Був там також «Трактат теологічний» ректора Київської академії Сильвестра Кулябки (1701 – 1761), вихідця з Лубенщини, і його лекції 1733 – 1737 років, записані слухачем Києво-Могилянського колегіуму Данилом Галяховським¹⁴, згодом, родичем архімандрита Досифія. Серед книг була також граматика латинсько-польська, книжки мали різноманітні надписи 1756 і 1763 років.

Брати і невістка архімандрита Досифія по його смерті домагалися від Переяславсько-Бориспільської духовної консисторії (якій із 1777 року підлягав Сорочинський монастир) повернення їм братового майна. По тривалому розгляді цієї справи надійшов указ за підписом ректора консисторії ігумена Варлаама, який зробив таке розпорядження щодо спадщини архімандрита Досифія: речі церковно-службового призначення повернути до консисторської ризниці; карету й повіз залишити при Сорочинському монастирі; книги віддати до семінарської бібліотеки при консисторії; родичам же Галяховським дісталися тільки одяг, посуд та інші побутові речі покійного¹⁵. (У додатку ми подаємо два реєстри речей архімандрита Галяховського, укладені його родичами та монастирськими ченцями; ці реєстри увиразнюють уявлення про монастирський побут).

Останнім ігуменом Сорочинського Святомихайлівського монастиря з липня 1783 року був Йоасаф Гершун¹⁶. З огляду на його прізвище припускаємося думки, що він належав до козацько-старшинського роду Хорольської сотні Миргородського полку. Принаймні, відомо, що 1783 року в цьому полку служив 45-річний військовий товариш Лука Гершун, походженням «із старшинських дітей», який із 1760 року виконував обов'язки хорольського сотника й володів 157 душами чоловічої статі¹⁷. Призначення на високі чернечі посади освічених осіб із старшинського середовища було в річищі традицій того часу.

Ми навмисне детально зупинилися на біографічних даних ігуменів Сорочинського монастиря, щоби дати уявлення про рівень освіченості й те суспільне довкілля, з якого вийшли чернечі керівники.

Святомихайлівський монастир займав досить велику площу, варто зазначити, що в 80-х роках XVIII століття на його території стояли три церкви. Головною була соборна церква Архангела Михайла, від якої одержав назву й сам монастир. Ще діяла Миколаївська (Нікольська) церква з трапезною й церква преподобної Марфи, матері святого Симеона Дивногорця. А раніше, в 20-х роках XVIII століття була ще й церква Різдва Пресвятої Богородиці.

В західній частині монастирської території розміщався цвинтар, він підходив аж до берега річки Псла, і за пізніших століть, бувало, течією вимивало рештки старовинних поховань. Бути похованим у монастирському некрополі вважалося за честь, там хоронили не тільки монастирських служителів, а й відомих людей із знатних родів нашого краю, наприклад, Капністів. Припускаємося думки, що саме там знайшов вічний спочинок і миргородський полковник Павло Апостол, фундатор монастиря.

Упродовж багатьох десятиліть монастир перебував під опікою династії миргородських полковників – діда, батька й сина – Павла, Данила і Павла Апостолів. Перший із них ще на початку існування монастиря подарував йому «грунти» і підданих, водяний млин на Пселі в селі Портянках. Данило Апостол, уже ставши гетьманом, не забував про Сорочинський монастир, 1729 року він видав універсали, якими підтверджував права монастиря на його земельні та інші володіння, а також давав дозвіл на будівництво винниці й водяного млина на Портянській греблі. Дружина Д.Апостола Уляна Василівна (з дому Іскрицька, походженням із Правобережжя), відома покровителька монастирів, постійно підтримувала Сорочинську обитель.

Син гетьмана Павло теж офірував на церкви й монастирі. Відомо, що в сусідньому з монастирем селі Портянках, яке перебувало у власності Павла, в Покровській церкві довго зберігався срібний дискос із написом: «1731 года априля 1 числа надан келех с дискосом, звездою и ложицею в село Портянки от полковника миргородского Павла Даниловича Апостола Гетьманыча»¹⁸.

В архіві Київської казенної палати свого часу дослідниками було знайдено документи, які свідчили, що монастир щедро підтримували місцеві жителі – козацька старшина, священики, міщани, які дарували святій обителі ниви, луки і луки, млини, садки і ставки. 1708 року від однієї особи були передані в дарунок «три ниви, сеножатная лука, водяная мельница на р. Псел и ставидло». 1717 року один із священиків містечка Лютеньки прийняв постриження в Сорочинському монастирі й подарував йому свій ліс Базавлуківщину. До монастиря постійно надходили «доброхитні подаяння» від козацтва, наприклад, у 70-х роках запорізькі козаки подарували монастиреві пару гнідих коней¹⁹. Тож монастир поступово збагачувався і згодом уже сам скуповував орні землі та інші угіддя.

За місцевими переказами, територія монастиря була огорожена ровом із водою, через рів ішов розсувний місток, цей вхід на ніч закривали. На чатах завжди стояли два вартових ченці.

В монастирі діяло добре розвинене господарство. Крім занять хліборобством, тут розводили виноград, працювала винниця, пасіка, кілька водяних млинів на Пслі, ченці займалися рибною ловлею, на заливних луках було зроблено риболовні рівчаки. Монастир володів значною кількістю посполитих – залежних селян.

В Сорочинському монастирі часто знаходили прихисток самітні, старі, хворі, нездолені люди, каліки. Тут на схилі віку оселялися літні козаки Миргородського полку, які вже не несли військової служби й не мали родин.

Сам той факт, що монастир перебував під опікою гетьмана та його родини, надавав йому особливої ваги. Серед монастирів Полтавщини (у XVIII ст., крім Сорочинського, були ще Полтавський Хрестовоздвиженський, Красногірський Гадяцький Миколаївський і Скельський Преображенський) він займав поважне місце. Як і при всіх монастирях, у Сорочинському була бібліотека і, можливо, своя малярня. Керівництво залучало місцевих майстрів до виконання різних мистецьких і оздоблювальних робіт. Письменникові Володимиру Короленкові на початку XX століття вдалося знайти документ 1720 року, за яким сорочинський майстер Василь Сніцар (різьбяр, скульптор) домовлявся з ігуменом монастиря о. Серапіоном «ложити мою працю и майстерство сніцарское в храмі Рождества Пресвятия Богородиці», створивши зображення розп'яття, Пречистої діви Марії, апостолів із пророками й архієрея²⁰.

Сорочинський Святомихайлівський монастир було ліквідовано 1786 року. Це сталося невдовзі після знищення російським урядом в Україні 1782 року козацького ладу. Монастир, який був пристановищем і опорою козацтва, після скасування Миргородського полку став не просто непотрібним, а й небезпечним для російської імперської влади, яка розпочала курс на знищення будь-якої пам'яті про українське козацтво та його демократичні традиції. Адже монастир був осідком і розсадником українських державницьких, незалежницьких, автономістських ідей. А віддалений і схований у припсільських лісах, він міг становити загрозу як осередок невдоволеного російською політикою козацтва. По ліквідації козащини селами ще довго ходили співці-старці, колишні козаки, проклинаючи в піснях «кляту бабу» Катерину II, яка зруйнувала Січ і знищила козацтво.

Маєтності Сорочинського монастиря було секуляризовано. Дерев'яну Миколаївську церкву з монастиря розібрано й перенесено до села Ковалівки, де її перероблено й оновлено²¹. Можливо, інші монастирські храми теж було перенесено до якихось містечок чи сіл, як сталося, наприклад, із церквою з ліквідованого Скельського монастиря, що була доставлена до Миргорода, де після освячення стала іменуватися Всіхсвятською.

Куди поділися мистецькі цінності з Сорочинського монастиря, наразі відомо дуже мало. Іконостас однієї з монастирських церков було передано до Покровської церкви села Портянок. Частина ікон і церковного начиння потрапила до Миколаївської церкви села Ковалівки, але після зруйнування цього храму 1980 року більшість із того давнього монастирського спадку була втрачена.

Відомий український художник Василь Кричевський і художник із Шишаків Василь Суханов через 120 років по ліквідації Сорочинського монастиря знайшли ікони з нього, котрі якимось випадком потрапили до Миколаївської церкви на Затоні у Великих Сорочинцях²². Яким саме чином опинилися вони в Сорочинцях, через кого? І ось тут нам не оминути розгляду ще одного питання.

МОНАСТИРСЬКЕ ДОВКІЛЛЯ

Сорочинський монастир був розташований на правому звивистому березі Псла. Щонайближчими до нього були два сусідніх села: досить велике село Портянки і менше – Перевозець (Малий Перевозець, Малий Перевіз), розташовані на лівому березі річки. Нині це територія Шишацького району.

Назва села Портянки утворилася від прізвища Портянки (Портянченки, Портяні), що, в свою чергу, пішло від слова «портъ» – полотно, бо в цих місцях із давна був розвинений ткацький промисел. Село славалося своєю Покровською церквою, де було, зокрема, чимало цінних творів мистецтва. Історію села Портянок описав місцевий священник І. Курдиновський²³. 1933 року Покровська церква зазнала руйнації від владних воєнничих атеїстів. Навіть стародавня назва села Портянки за радянських часів комусь із невігласів здалася неблагозвучною, і 1937 року село перейменували на Куйбишеве, за назвою місцевого колгоспу, що носив ім'я більшовицького діяча В. Куйбишева.

Назва іншого села – Перевозець – утворилася від невеликого перевозу через Псел. Це наймення кілька разів змінювалося. Наприклад, 1750 року село називалося Перевозівкою, там налічувалося 36 бездвірних хат, які були у власності Сорочинського монастиря²⁴. Згодом усталася назва Малий Перевіз (нижче за течією Псла є ще й село Великий Перевіз). Існувала поблизу також слобідка Новопоселена, згодом вона одержала назву Підмонастирська. У ній було 28 дворів – власність «Сорочинського Михайловського монастиря игумена Серафiona с братією, и оная слободка поселена на монастирских купленных грунтах»²⁵. У першій половині XVIII ст. безпосередньо до села Перевозця примкнув Чернечий хутір, який теж належав монастиреві, і майже злився з селом. Тож за різних років поряд із назвою Перевозець фігурувала ще й назва Чернечі Хатки, згодом просто Хатки. У Хатках із 1905 року мав дачу письменник Володимир Короленко, якого дуже цікавила доля монастиря, він дошукувався його історії в місцевих жителів. У першій половині XX століття, коли радянська влада усіляко намагалася знищувати релігійні назви, село Чернечі Хатки об'єднали з селом Малий Перевіз²⁶. А в другій половині XX ст. злилися в одне й сусідні села Куйбишеве та Малий Перевіз, одержавши назву, зрозуміло ж, на честь більшовицького лідера.

У XVII – XVIII століттях Святомихайлівський монастир відігравав значну роль у регіоні, до нього тяжіли навколишні села й хутори, про що свідчать і інші географічні назви. Наприклад, 1900 року в Шишацькій волості було село Чернещина²⁷, назва якого, певна річ, пов'язана з чернецтвом Сорочинського монастиря. Збереглися в регіоні й прізвища Чернеченко, Монастирний, Монастирський. В документах XVIII ст. згадуються дрібні безіменні монастирські хутірці, що склалися з однієї або кількох хат, а також назви місцевостей, де розташовувалися даровані монастиреві й куплені ним землі: ліс Безсалога, Довжик, ставок Недайводи, долина Безодня, Осауленків садок, урочища Борова, Засядське, Плесівщина, «поле біля Хреста», Хрестовий шлях, «урочище Словутого Холодного озера», Степок, Пухова Балка. В ближчих і дальших околицях монастиря були хутори Рублів, Сербинчин, Ванушків, Милорадовичів. Не всі з цих топонімів збереглися до сьогодні.

Варто розповісти про один відомий свого часу й великий рід із села Портянок, який мав стосунок до монастиря. Це козацько-священницький рід Ростовських. У другій половині XVIII ст. у селі Портянках Сорочинської сотні жив знатний і освічений козак, військовий товариш Петро Ростовський, який після скасування козацького ладу одержав чин колезького асесора²⁸, та Іван Ростовський, ймовірно, його брат. У 90-х роках XVIII ст. у Покровській церкві села Портянок, збудованій коштом секунд-майора Михайла Даниловича Апостола (правнука гетьмана), служив священником о. Тихін Ростовський.

Рід Ростовських протягом XVIII – XIX ст. дав багатьох діячів церкви – священників, дяків, паламарів, псаломщиків у Сорочинцях, Савинцях, Портянках. Деякі заможні козаки Ростовські згодом стали дворянами. Цей рід відзначився своєю просвітницькою благодійністю, з нього вийшли опікуни кількох народних училищ, волосний старшина та інші посадовці. Вони поріднилися із знатними сорочинськими козаками і дрібними дворянами Ханками, Улізьками, Яременками.

Саме в представника роду Ростовських у Хатках на початку XX ст. Володимир Короленко знайшов уже згадуваний документ – договір монастиря зі сніцарем 1720 року. Цілком вірогідно, що саме козацько-священницький рід Ростовських зберігав у себе частину архіву знищеного козацького монастиря та ікони з його церков. Не випадково ж художники Кричевський і Суханов знайшли монастирські ікони саме в Миколаївській церкві в Сорочинцях, адже 1902 року там служив позаштатним псаломщиком Іван Савович Ростовський²⁹, либонь, саме він і зберіг ці образи з монастирських церков. Завдяки таким людям, як Ростовські, до нашого часу дійшли хоч якісь, хай і скупі, свідчення про старовинний Сорочинський монастир.

МОНАСТИРСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО

Ми дуже мало знаємо про рядових ченців Святомихайлівського монастиря, історія зберегла всього кілька їхніх імен. У них була нелегка служба. 1723 року імператор Петро I запровадив жорстокий режим щодо діяльності монастирів та їхніх ченців. А.Пясецький, дослідник монастирської історії першої третини XVIII століття, пише: «Встановлено якнайпильніший нагляд за поведінкою монахів і монашок; за будь-яке порушення правил монастирського статуту накладувано сувору епітимію. Багато хто з ченців повстають проти нових порядків, але свій протест можуть висловити тільки втечею з монастиря. Утікають не лише прості ченці, а ті, хто одержав священний сан – ієродиякони, ієроченці...»³⁰.

Хтось із утікачів мандрував селами, хтось приставав учителями чи дяками до шкіл при парафіяльних церквах, хтось ішов на Запорізьку Січ, а ще інші удавалися за кордон. Утікали й черниці з жіночих монастирів.

Київський архієпископ Варлаам Ванатович, який у ченцях-утікачах бачив тільки «єдину соблазнъ мирове» й загрозу для інших від такого «злообразія», називав їх «волоцогоми». Він розіслав усім протопопіям укази, де суворо наказував усім священним чинам ловити втікачів, заарештовувати їх, допитувати, звідки вони й чи не були в запорожців (що, либонь, вважалося великою провинною). По допиті ченців, зазвичай, відсилали назад до монастиря, в якому вони приймали постриг. Там їх віддавали «під міцне послушання до самої їх смерті», а з їхніх заробітків вивертали вартість їхнього провезення від місця арешту.

Ченцям і черниціям заборонялося, крім службових потреб, виходити з монастиря, не можна було відвідувати в містах «мирские дома», навіть оселі священників, правити богослужіння в церквах сільських і міських парафій.

Через жорстокий режим траплялися втечі ченців і з Сорочинського монастиря. Так ігумен Іезекііль Григор'єв (Тонконіг) повідомив канцелярію Київської митрополії про те, що проти ночі 24 квітня 1749 року з монастиря втекли ченці – ієродиякон Варлаам Густовський 26 років та Ісаія Іванов 23 літ, котрі «указом Його Преосвященства призначені на житіє до оного Сорочинського монастиря». У зв'язку з цим із митрополії було розіслано наказ усім парафіям Миргородської протопопії: піймавши втікачів за розісланими прикметами, забити їх у колодки й відслати назад до Сорочинського монастиря³¹. Чи впіймали тоді втікачів, не відомо.

Крім імен ігуменів і намісників, нам удалося розшукати наймення ще кількох ченців сорочинської обителі. За останніх років існування монастиря, за часів ігумена Йоасафа Гершуна, там служили еклезіарх ієромонах Афанасій, ієродиякон Каліст і ієрей Стефан Симоновський, який протягом певного часу служив ще й за монастирського писаря³².

«ПРОШЕНІЄ» ПАНАСА ГОГОЛЯ-ЯНОВСЬКОГО

У родинному архіві Гоголів-Яновських зберігся цікавий документ – «прошеніє» діда великого письменника Миколи Гоголя, Панаса Дем'яновича, до Миргородського духовного правління. Відставний секунд-майор, дідич слободи Васиївки Миргородського повіту Панас Гоголь-Яновський 1797 року мав намір купити для свого маєтку Георгіївську церкву села Малого Перевізця, яка опинилася без священика. Нижче подаємо текст цього документа зі збереженням особливостей його правопису.

В духовное Миргородское правление ПРОШЕНИЕ

Дойшло мне знать, что Малого Перевозца священник Яков Гортовский переведен в село Портянки и тот приход по малости прихожан присоединен к селу Портянкам с воли его высокопреосвященства, церковь же в том Малом Перевозце остается свободна и может по времени прийти в обветшалость, я имея желание оную церковь заплатить куда следует стойкое число денег и перевезти в слободку мою Васиївку, находящуюся расстоянием от Малого Перевозца до моей слободки в двадцати верстах, для того духовного миргородского правления покорно прошу обозреть ту церковь, все церковные потребности и доброту оной, представить к его преосвященству о моем желании в покупки той церкви, а по узаконению число дворов владения моего и соучаствующих к сему соседей моих господ помещиков полное число выходит, по сему учинить определение.

Секунд маиор Афанасий Гоголь Яновский

*1797 года
октября 22 д.³³*

Поза сумнівом, занедбання церкви села Малого Перевізця сталося внаслідок ліквідації 1786 року Сорочинського Святомихайлівського монастиря, якому це невеличке село належало. Тож бажання Панаса Гоголя-Яновського придбати церкву було цілком зрозумілим і вмотивованим. Придбання й перевезення церков приватними особами на той час не було рідкісним явищем чи дивиною. Наприклад, знайомий Гоголів-Яновських – дідич сусіднього Гадяцького повіту бунчуковий товариш Василь Іванович Чарниш перевіз до свого маєтку Бієвої слободи церкву зі Спаського Скитського монастиря, теж ліквідованого 1786 року.

Проте, очевидно, намір Панаса Гоголя-Яновського залишився нездійсненим. Не відомо, чи подавав Панас Дем'янович те своє «прошеніє» безпосередньо до Миргородського духовного правління (в архіві родини Гоголів-Яновських зберігся один примірник цього листа, можливо, це чорновий, не відправлений варіант).

Справа з придбанням церкви мала продовження. Панас Дем'янович, очевидно, передав прошення шишацькому протопопові. Друг і свояк Панаса Дем'яновича – шишацький поміщик Федір Клименко з цього приводу писав у листі до Гоголя-Яновського: «Гаврила Федорович³⁴ принес от вас прошение за церковь ко мне. Но г[осподи]на протопопи не было в Шишаке. И затем я, доветворя ваше требование, посылал писарем моим в Миргород. И убеждал Якова Ефимовича³⁵, чтоб постарался. Г-н протопоп сказал писару моему Николаю лично приездить на святок, то я и пошлю его...»³⁶.

Чим закінчилася справа з прагненням Панаса Гоголя-Яновського 1797 року придбати Георгіївську церкву в Малому Перевізці, не відомо. Мабуть, він так і не одержав дозволу, бо храм у слободі Василівці було споруджено тільки 1821 року, за часів Василя Панасовича Гоголя-Яновського.

Згадуваний у прошенні священик Яків Леонтійович Горговський належав до відомого в XVIII столітті козацько-старшинського й священицького роду Миргородського полку Горговських (Горковських); найвідомішими представниками цього роду були Григорій Горковський, миргородський протоієрей (1744), сорочинський намісник (1781), та миргородський полковий осавул Павло Горковський (1731 – бл. 1791)³⁷, а також миргородський священик Яків Горковський, який був одружений із сестрою славетного маляра-портретиста з Миргорода Володимира Боровиківського.

Наведений вище документ – прошення Панаса Гоголя-Яновського є показовим у плані того, як складалася подальша доля монастирських володінь і монастирського довкілля після ліквідації Сорочинського монастиря.

ЕКСПЕДИЦІЇ

У липні 2005 року отаман Миргородського полку Українського козацтва Микола Коваленко, учитель історії Анатолій Солодовник, директор Миргородського краєзнавчого музею Андрій Фесенко і авторка цих рядків вирушили в невелику експедиційну поїздку до місць, пов'язаних із діяльністю Сорочинського монастиря. Директор Великосорочинського народного громадського музею Микола Спартакович Суховаткін нараїв нам у проводирі Івана Степановича Ворохобу, працівника одного з лісових господарств і доброго знавця місцевих лісових урочищ.

Поминули центр Сорочинців, сільську околицю Новоселівку, і польова колія повела на схід, далі луками, попід сосною. Проїхали урочище Каторга. Колись у цих місцях був хутір власника на прізвище Каторга, нині хутора вже немає. У ліс поринали, як у давнину. Десь тут неподалік, розповідав наш проводир, є озеро Прірва. (А мені згадалося, що в знайдених П.Левицьким монастирських документах згадувалася «долина Безодня». Може, це і є сучасне озеро Прірва?).

Довго їхали ліською дорогою, густою сосною. Поминули Портянські луки, побачили залишки двох могил, обриси однієї з них, ще не зовсім розораної, було видно добре. Їхні назви люди вже не пам'ятають. А мені знову згадувалися документи з переліком угідь Сорочинського монастиря, серед яких траплялися й тодішні найменування могил, а їх у XVIII столітті було значно більше, ніж нині: Вишнева могила, Винникова (урочище Винниківщина є й досі), Роблена, могила Маначинського (є село Маначинівка).

Місця, якими ми їхали – і ліс, і луки – до сьогодні зберегли давню назву Казенне. Вона утворилася від часів ліквідації Святомихайлівського монастиря й одержавлення його земель. Десь збоку від ліскової дороги залишилося озеро Вайлове («був такий собі дід на прізвище Вайло»). Це ми в'їхали до ліскового урочища Кордон. Звідки така назва, одному Богові відомо. Либонь, іще від козацьких часів, коли тут стояли кордони, сторожові пункти, залоги для захисту гетьманської резиденції – містечка Сорочинців.

Ліскова дорога розгрузла від недавніх рясних дощів, їхати далі машиною до урочища Монастирища було ніяк, і ми побрели пішки сонячними галявинами з негустими берізками, насолоджуючись липневою задухою від щедрих лісових трав і перестиглої полуниці. За березами виднілося якесь узвишшя, там, кажуть, колись була хата лісника, про неї згадував ще Володимир Короленко. Далі насолода закінчилася, бо ми пірнули в царство комарів і жаливи на людський зріст. Луг став високим, густим і темним – пішов клен і дуб.

Іван Степанович Ворохоба розповідав нам, що Монастирищем, а точніше, матеріальними залишками колишнього монастиря вже не раз цікавилися «чорні археологи», які приїздили сюди навіть із металошукачами, сподіваючись знайти монастирські скарби. Проте їх чекало розчарування. Скарби, якщо вони колись і були, не раз приваблювали до себе численних авантюристів-шукачів ще в ХІХ – ХХ століттях, тож на долю сучасних прагматичних «шліманів», як розповідали, дісталася небагато: бита цегла, кілька кованих гвіздків, зо два гудзики та якась одна дрібна монета.

Нарешті, ми дійшли до місця. Це були досить густі зарості, здебільшого, дуба й клена. Вік дерев був не надто великий, років шістдесят – вісімдесят. У старому заболоченому річищі Псла догнивали давно звалені старі трухлі дерева. Ніщо не нагадувало, що тут колись були монастирські споруди. Проте все-таки від тих часів минуло майже 220 літ. Дев'ять поколінь людей відтоді пішло в небуття...

Оскільки в учасників експедиції залишався сумнів щодо достовірності й точності місцезнаходження монастиря, вирішили упевнитися в цьому ще раз, із іншого джерела інформації. Вдруге ми поїхали до Монастирища в середині вересня. Цього разу нашим проводирем мальовничими місцями був 83-річний, але ще бадьорий Василь Якович Дядюра, колишній голова колгоспу й голова сільської ради в Куйбишевому (Портянках) у 50-х роках. Він охоче показував нам місце на горі в його селі, де колись стояла Покровська церква, розповідав про маєтності й садиби місцевих дідичів початку ХХ століття – Соховичів, Беренштамів, Прісецьких, Лисевичів, про дачу В.Короленка. Василь Якович показав нам урочище Виноград – красиве узвишся понад лівим берегом Псла, де ще монастирські ченці колись заклали виноградник (звідси й назва), а в ХІХ – ХХ століттях були дачі багатих людей.

Місце монастиря таки й справді виявилось тим самим. За візуального обстеження цього разу нам удалося виявити цікаві фрагменти пічних кахлів із бароковим орнаментом, уламки непрозорого, либонь, оплавленого скла, металевий ключ, гвіздок, дуже міцну давню цеглу зі скошеними жолобоподібними краями. Від порослих мохом цеглин віяло вічністю...

ЛЕГЕНДИ ПРО СОРОЧИНСЬКИЙ МОНАСТІР

Загадковий монастир, якого не стало вже понад два століття тому, протягом багатьох поколінь збуджував увагу і пам'ять людей. Його колись реальна історія обросла численними трансформованими легендами й переказами, які змінюються дедалі більше від покоління до покоління.

Щонайбільше відома легенда про сорок ченців, існує кілька варіантів цієї легенди. За одним із них, сам монастир був заснований сорока ченцями, які втекли з пограбованого ляхами монастиря, що був на Правобережжі Дніпра. Інша легенда повідає таке. У монастирі жили сорок ченців. Якось козаки залишили в монастирі на деякий час дівчат, звільнених із татарської неволі. Але ченці велися зовсім не як святенники і зійшлися з тими дівчатами. Козаки, повернувшись, довідалися про це й покарали похитливих ченців, стратили їх, за деякими переказами, навіть замурували в стіні монастиря. А від тих слів «сорок ченців», мовляв, і пішла назва Сорочинці. Проте, це лише легенда й народна етимологія. Насправді ж найменування Сорочинці існувало ще до заснування монастиря.

Здавна ходять перекази про загадкові підземні ходи, які нібито вели від монастиря до різних місць, зокрема, як стверджують, і до гетьманської Сорочинської Преображенської церкви. З історичних джерел справді відомо про потаємний підземний хід, який ішов від Сорочинської Преображенської церкви на кілька десятків метрів убік. Його зробили для того, щоби Данило Апостол та його родина могли в разі загрози непоміченими вийти з церкви. Цим ходом гетьман полюбляв несподівано з'являтися в церкві, коли скликав там

раду. Це доведений факт. А ось переказ про підземні ходи між Преображенською церквою і монастирем, захованим у лісах, певна річ, є тільки красивою вигадкою, не більше: занадто велика між ними відстань, та й річка постає непереборною перешкодою.

Проте в самому монастирі підземні ходи таки існували. Спілкуючись із жителями кількох навколишніх сіл, я упевнилася в цьому. Сільський голова села Куйбишевого Олена Михайлівна Кудряшова та її мати розповіли, що ще прабаба Олени – Оксана Тимченко – розказувала своїм дітям, як вона особисто та інші односельці на початку ХХ століття пробиралися підземним ходом, що вів до монастиря, маючи намір пройти ним, але по якомусь часі повернулися, бо зверху почала капати вода і йти далі стало небезпечно, боялися обвалів. Отже, виходить, що в народній уяві просто «об'єдналися» в один оці два перекази про підземні ходи, які справді існували, але кожен сам по собі – церковний у Сорочинцях і монастирський у лісі.

Розмовляємо із найстарішою жителькою Портянок, 95-літньою Ганною Мусіївною Рибалко. Очі старої жінки світяться ясним розумом, вона має добру пам'ять, не втратила почуття гумору. Розпитую все про ті ж таки підземні ходи.

– А так, були, були. Один вихід із монастиря вів на Тулюпівщину. Казали, що монахи по ньому потайки виходили з монастиря. Брали великі мішки, кажучи, що йдуть до села по капусту. У тих лантухах до монастиря заносили молодичь, прикривши їх зверху голівками капусти. І їм те миналося. Але якось їхній старший заглянув під капусту, а там – красуня. За такі справи монахів карали – наказували їм стовкти мішок проса. Якось одна молодичя моргнула молодому монахові з-за муру, але той відкинув її натяк: «Я ще не з'їв пшона з проса, що того разу стовк».

Ота фраза про пшоно надовго стала усім зрозумілою місцевою примовкою про любові. Старенька лукаво усміхається примруженими очима.

– А через що монастир закрили, ніхто вам не розповідав, бабусю?

– А то було так. Бик уплутався в довгу віршовку від дзвона, став у всі боки кидатися. Калатав той дзвін так, що на всі села було чути. Довго бик дзвонив, аж поки не задавився. Через той гріх і монастир закрили...

Бабуся все пояснювала по-своєму. Довго ще гомоніли ми про давні часи, розповідала бабуся Ганна й про Беренштамів, і про Короленка, і про Лисевичів, яких знала особисто. Її голос лунав приглушено, як відлуння далекого надтріснутого монастирського дзвона...

ХАЙ НІХТО НЕ ЗАЛИШИТЬСЯ БАЙДУЖИМ

Усі люди, з якими нам доводилося розмовляти про Сорочинський монастир, згоджувалися з нашою думкою, що увічнення пам'яті козацького монастиря є доброю справою, яку не годиться відкладати. Занадто багато в нашому краї утрачено пам'ятних місць, які свого часу не були вшановані, а безжальний плин років, десятиліть і століть назавжди, безповоротно зітер їх і з лиця землі, і з людської пам'яті.

Хотілося б, щоб ця ідея не залишила байдужими й інших людей, хто міг би долучитися до цієї справи. Було б добре, якби відгукнулися управління з питань фізичної культури, спорту й туризму Полтавської обласної державної адміністрації, яке зацікавлене в збільшенні привабливих для туристів об'єктів, Миргородська та Шишацька районні державні адміністрації, керівництво, священники й вірні Української Православної церкви Київського Патріархату, працівники Гоголівського й Шишацького лісництв, сільські ради Великих Сорочинців, Куйбишевого, Ковалівки, Михайликів та інших сіл.

У жовтні 2005 року Районове товариство «Миргородський полк Українського Козацтва» й працівники Миргородського краєзнавчого музею встановили на місці

колишнього монастиря пам'ятний знак – високий і міцний дубовий хрест. Але це тільки початок. Урочище Монастирище має бути внесене до реєстру пам'яток історії та культури. Годилося б облаштувати під'їзд до урочища, розчистити в лісових нетрях хоча б невелику просіку, що вестиме до Монастирища. А на місці самої обителі поставити пам'ятний знак, гідний наших славетних предків.

ДОДАТКИ

ДОКУМЕНТ № 1

[РЕЕСТР ОСТАВШИХСЯ ПО СМЕРТИ АРХИМАНДРИТА ДОСИФЕЯ [В МИХАЙЛОВСКОМ СОРОЧИНСКОМ МОНАСТЫРЕ ВЕЩЕЙ ЕГО СОБСТВЕННЫХ³⁸

Митры три.

Панагии три с финифтовыми штучками с изображениями на одной воскресения господня, на другой: Дмитрия Ростовского, с камушками, с сребрановызолоченными ланцюжками, а третья без ланцюжка.

Крестов два с финифтовыми штучками и с камушками, на ланцюжках, сребрановызолоченные.

Полиц три, серебром, золотом и шолками вышитые.

Патерица с крестом вверху и штучками сребровызлащенные.

Платков два шитых золотом, серебром и шолками, а третий шелковой.

Которые все вещи не онога монастыря Сорочинского, ибо как тамо издревле никогда архимандрит не было, так и исправить таковых вещей з казны монастырской по бедности крайне незащо было.

К тому оные не от блаженно усопшого митрополита Киевского Гавриила и не с кафедральной Киевской ризницы при пожаловании онога архимандрита в тот монастырь, по желанию за старость и слабость, выданы, но собственно ему от духовных и светских персон дарены гораздо наперед, с коими он в тот монастырь и приехал.

Библиотека состоящая в немалом числе книг, собственным коштом его приобретенная, которую библиотеку завременно он, архимандрит, лет за пять пред кончиною леговал братьям своим троим.

Карета городовая одноместная з резбою вызолоченною, купленная ним, архимандритом, в господина подкоморого Огроновича за собственные денги.

Берлин двоместный, собственным его ж коштом осправленный для поездки его.

Лошадей троих [...] ему от разных господ [дарованных к поездке его по характеру] чина его ж в том монастыре [...] той кареты, берлина и лошадей таких не было, но [купить за] монастырские денги по скудости онога монастыря не за что было.

Разное собственное ж платье зимное и летное, ординарное и святное, тако ж разное беллио, трость з сребрановызолоченною оправою, которую по смерти старшого брата войскового капеляна Дамиана з Глухова жена его прислала ему.

Погребец з болшими фрусталными шлифованными штофами, з Слуцка еще привезенный ним, архимандритом.

Чашки чайные, погребци, тако ж и другие сундучки порожные и прочие разные вещи, о коих при приеме показано будет.

На подленном тако:

К сему реестру подписались удивляющая умершого войскового капеляна жена Параскевия Голяховская, а вместо оной по ея писменному данному озверению и за себя, войскового канцелярист Иван Голяховский, казначей уездный голтвянский, подсудок земский Петр Галяховский.

Поверяли [Підпис] // [Арк.2]³⁹

ДОКУМЕНТ № 2

[РЕЕСТР О ВЕ]ЩАХ [...АРХИ]МАНДРИТА ДОСИФЕЯ ГАЛЯХОВСКОГО

1.

Митры архимандричьи, привезенныи с ним во время прибытия его в монастырь на настоятельство.

2.

Панагий две также привезенныи ним в монастырь, а третья святого Дмитрия, в монастыре опрвлена ним, архимандритом, з монастырской сумы.

3.

Крестов два, кои тут не роблени, а откуда они в него стали, з монастырских монахов ниhto не ведает.

4.

Патерица, оправка зделана от монастыря серебром и позлотою, якие вышеобъявлении вещи отправлены в Консисторию Переяславскую.

5.

Полицин три, тут не исправления, а откуда они в него стали, з монастырских монахов ниhto знать не может.

6.

Платков два шитых золотом, серебром и шолками разными квитками, а третьей шолковый с пругами по краям.

7.

Библиотека в немалом числе книг состоящая, собственным его коштом приобретенная, оные священником сорочинским Василием описанные по званиям, при сем реестре сообщается. А что они [тобто, спадкоємці Галяховські – Л.Р.] напоминают, якобы им за пять лет перед смертию оную библиотеку обещал, то за приездом его, архимандрита, с Переясловля в монастырь, чему уже третьей год, говорил ему, игумену Иоасафу, что он обещал нынешнему ректору игумену // [арк. 13] Михайловскому [...] память в семинарию Пер[еяславскую...], ректор и сам небезизвест[...].

8.

Карета городова одностная з резбою вызолоченною, купленная ним, Архимандритом, в гдна подкоморого Огроновича за монастырские деньги, якие деньги брал з сумы монастырской дважды по тридцать рублей и платил за объявленную карету.

9.

Не берлин, но коляска двоестная, якую игумен Гиновский спорядил з монастырской сумы, коєю он же, Гиновский, по указу выездя з монастыря и отехал в Киев, а от-тудови на оной же коляски покойный Архимандрит приехал в монастыр Сорочинский, а не Архимандрит еи спорядил.

10.

Лошадей четверо гнедые, пара данная в монастыр от Запорожцов игумену Гиновскому, а именно ким дана, за давностью имени его не знают, а другая пара, гнедые ж, уведена нынешним игуменом Иоасафом з дому его для поездки ему, как вступил в монастырь, и как тая пара под масть подошла, то покойный Архимандрит взял себе в поездку, а ему дал пару рыжих монастырских ездить, кои и ныне, как гнедые, так и рыжие, состоят при монастыру в наличности, коими лошадьми и его ж, Архимандрита, привезено в монастыр с Киева.

11.

Что же господа Галяховские показывают в своем реестре, от доброхотных дателей лошадей ему или на монастыр, то те лошади ним, архимандритом, отдани брату его отцу Демяну в Глухове пару гнедых, другую пару сивих брату его ж Петру Алексеевичу, коими ездят и поныне. // [Арк. 13 зв.]

12.

[...] сребраная без позлотки у него, Архимандрита, недавними часы, в таком [...], была в монастыре палиця, от прежнего игумена еще, Тонконога, очеретяна дорогая с оправкою доброю сребранною, по-старинному под чернь з веризкою головка, далеко богатшая от сей тростины, и кои он з монастыря з собою взял, едучи в Переяславль и в Глухове был, за приездом в монастыр той трости не привез з собою, а сия тростина явилася в келии его, и так и поныне содержится.

13.

Платя собственное, зимное и летное его, якое осталось от Петра Галяховского, что не забрал з женою и сынами своими без мене, то оно в полате и поныне содержится, а именно: ряса плисова черная, шитва блакитные дуклевые, кафтан вишневый штофный, подшитый крашениною, полурысок китаевый, крашениною подбитый, шуба лисичая, верх камлиотный, другая вовчая, покрыта китайкою, третья под камлиотом старенька, плис ветхий до якой свойственный находится, чия она первие была иеромонаха Захарии, кои при смерти дарил своему родному племяннику войсковому товарищу Куцевичу, а покойный Архимандрит, не отдавши, у полате содерживал и поныне.

14.

Погребец старый в шесть флашок в полате содержится, привезенный з Слуцка или тут купован ким, нехто знать не может.

15.

Чашки чайные четыре парни и чайник маленький белой, как и чашки, ним ни единожды купование за монастырские деньги, имеются при монастыре.

16.

Погребцы валющие, а некоторые побратые Петра Алексеевича сынами, Архимандричии или монастырские, содержатся в полате. // [Арк. 14]

17.

Пояс шалевый вышитый [...], другой пояс [подшитый] крашениною, с пряжкой на конце, [...] з шпениками.

18.

Обраня, цветом попелнастое, сукна локтевого, новое.

На подлинном тако:

Святомихайловского Сорочинского монастыра игумен Иоасаф.

Екlesiарх иеромонах Афанасий.

Иеродиякон Каллист.

За писаря иерей Стефан Симо[новский]. // [Арк. 14 зв.]⁴⁰

ПРИМІТКИ

1. Левицкий П. Исторические сведения об имущественных владениях монастырей Полтавской епархии, упраздненных в прошлом столетии. III. Сорочинский Михайловский монастырь // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1883. – № 23. – С. 1145 – 1157.
2. Указы и правительственные распоряжения, принадлежащие [...] за 1736 год по 1746 год: Рукописный збірник XVIII ст. – Миргородський краєзнавчий музей. – Бібліотечний фонд. - № 2072. – Арк. 157 зв., 220, 223.
3. Там само. – Арк. 239 зв.
4. Там само. – Арк. 220.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк.123.
6. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733 – 1785): Опыт церковно-исторического исследования Владимира Пархоменко. – Полтава, 1908. – С. 75.
7. Києво-Могилянська академія в іменах XVII – XVIII ст. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – С. 136.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1710. – Арк.13 зв.
9. Упраздненные и прекратившие свое существование православные монастыри в пределах нынешней Полтавской епархии (Краткий исторический очерк) // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. - № 20 – 21. – 1897. – 10 – 20 июля. – С. 788 – 800.
10. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 1710. – Арк. 1 – 2, 34.
11. Там само. – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 133. – Арк. 376 зв.; Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1710. – Арк. 2 – 4.
12. Там само. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 1710. – Арк. 27.
13. Там само. – Арк. 1.
14. Там само. – Арк. 17 зв.
15. Там само. – Арк. 31 зв.
16. Там само. – Арк. 18, 34.
17. ЦДАУК. – Ф. 736. – Оп.1. – Спр. 92. – Арк. 4, 13 зв.
18. Скалацький К. Пошуки. Знахідки. Відкриття. – К., 2004. – С. 106.
19. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1710. – Арк. 13 зв.
20. (Короленко Вл.). Договор монастыря со снецарем (1720 г.). Сообщил Вл. Короленко // Киевская старина. – 1906. – Июль – август. – Т. ХСІІІ. – С. 71.
21. Дані священика Миколаївської церкви с. Ковалівки о. Олександра, 2005 р.
22. Магда В. В.Г.Кричевський як архітектор, етнограф та художник на Шишаччині // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2001 – 2003 рр. – Полтава: Дивосвіт, 2004. – С. 347.
23. Село Портянки Миргородского уезда. Свящ. И.Курдиновского // Полтавские епархиальные ведомости. – 1872. - Часть неофиц. - № 9, 10. – С.325, 360.
24. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 122.

25. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729 – 1730 гг. // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Вып. 9. – Полтава, 1912. – С. 143.
26. Полтавська область: Адміністративно-територіальний поділ. – Полтава, 1968. – С. 138.
27. Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 г. / Миргородский уезд. – Полтава, 1905. – С. 62.
28. Державний архів Полтавської області. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 88 зв.
29. Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава, 1902. – С. 417.
30. Пясецкий А. К истории Полтавской епархии. Время Варлаама Ванатовича, архиепископа Киевского и Галицкого (1722 – 1730). // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1897. - № 10. – 1 апреля. – С. 379.
31. ДАПО. – Ф. 1065. – Оп.1. – Спр. 1. – Арк. 78.
32. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1710. – Арк. 14 зв.
33. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського Національної Академії Наук України (ІР НБУВ НАНУ). – Спр.: Гог.1111 (П, 4479). – Арк. 1 – 1зв.
34. Мається на увазі Гаврило Федорович Козачківський (бл. 1752 – раніше 1808), відставний поручик, житель містечка Яресьок. Близький приятель і довірена особа родини Гоголів-Яновських, часто виконував різноманітні доручення Панаса Дем'яновича Гоголя-Яновського.
35. Яків Юхимович Бровко (1752 – не раніше 1825), близький знайомий родини Гоголів-Яновських, жив у Миргороді. Миргородський полковий осавул, після скасування козацького полкового ладу – секунд-майор. У 80-х рр. – дворянський засідатель Миргородського повітового суду; земський справник у Миргородському нижньому земському суді (1791). Приятелював із Панасом Дем'яновичем і Василем Панасовичем Гоголями-Яновськими, листувався з ними.
36. ІР НБУВ НАНУ. – Ф. III. – Спр. 8607. – Арк. 1.
37. ЦДАУК. – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 124. – Арк.230 зв.; Ф. 736. – Оп.1. – Спр. 92. – Арк.2.
38. У прямих дужках дано реконструйовані авторкою публікації фрагменти тексту, які відсутні в оригіналі через пошкодження паперу. Текст реконструйовано на підставі даних інших документів цієї справи, в яких повторюється ідентичний текст. Трьома крапками в прямих дужках позначено текст, який не вдалося відновити. Правопис оригіналу збережено; проставлені деякі розділові знаки, які необхідні для розуміння змісту документа. Специфічні літери староукраїнського письма подано в сучасній транслітерації.
39. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп.1. – Спр. 1710. – Арк.2. – Копія XVIII ст.
40. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр.1710. – Арк. 13 – 14 зв. – Копія XVIII ст.